

Bu yazıda edebiyatta ve dillerde kullanılan “tuz” kelimesinin anlamlarını ve kullanım şekilleri gösterilmektedir. Ayrıca tuzun inanç ve geleneklerimizdeki yeri ve önemi de vurgulanmaktadır. Bu durumların sonucu Macar ve Türk inançlarında tuzla ilgili benzerliklerin varlığından söz edilmektedir.

ABSTRACT

The meanings and uses of the word “salt”, that is commonly used in the literature and the languages, in the explained, Also, the role and importance of salt in the popular beliefs and traditions are emphasized. Based on these facts, the similarities between the Turkish and Hungarian beliefs, related to salt, are dealt with.

Bilindiği gibi tuz Shakespeare'in King Lear adlı dramasında da pek önemli bir rol oynamıştı, fakat dünyanın her köşesinde klasikler ortaya çıkmadan daha halk edebiyatta mevcutmuş.

Eski Türkçe'deki *tu:z* (*d-*) 'salt' kelimesinin anlamına Sir Gerard Clauson sözlüğünde bazen mecazi olarak kullanmakta özünü eklemişti (Clauson 1972:571). Diğer Altay dillerinden Klasik Moğolca'daki şekli *dabusu*(*l*) ve onun devamı olarak kabul edilebilen bugünkü Moğolca'da *davs(an)'dır* (Lessing1960:213).

Daha eski Uygur Türkçe'sinde tuz satanın adı *tuzçı* olarak bilinmektedir (Caferoğlu

1968: 256).

Sa'di'nin Gulistân adlı eserini 14üncü asırdaki Türk yazarın Horasan Türkçe'sine

çevirdiği metninde kelime böyle geçmekte (31r):

(avcılar geyik avladılar, ancak) *tuz yoq idi. bir qul kentka bardi kim tuz ketürgay.*

(Bodroğ get 1969:59). Tuzun eksikliğinde yemek pişirirken değeri ortaya çıkmıştır. Bunun dışında *tuz et nak'i u tut-* 'to be ungrateful' anlamı da metinde ortaya çıkmıştır.

Bozkırın batı ucunda 14üncü yüzyıldan kalmış Codex Cumanicus'ta kelimenin *tus* 'sal'

şeklini görmekteyiz (Kuun 1981: 57).

16. yüzyıl ozanı Pir Sultan Abdal'ın yaş destanında gördüğümüz gibi:

Bir çocuk da anasından doğunca

Bedenini pişirmeye tuz ister (Kaya 1999:357).

Tuz burada maya anlamındadır. Çocuğu büyütmek isteyen bir anne *tuz* da katmalıdır. Ancak tuz sırf bir tad anlamında değil: burada anlaşılan *şefkat, sevgi, ilgi, güzellik* gibi daha çok önemli bir katkı anlamında olabilir.

Bugünkü Türk dillerden Kazan Tatarca'daki şekli *toz*'dur, ve tuz bulunan yer için *tozlak* ya da *tozli tufрак* derler. Başka bir Kıpçak Türk dili olan Karakalpakça'da kelime *duz* olarak, deniz tuzu ise *teniz duzî* olarak bilinmektedir. Arkaik bir dil olarak kabul edilen Çuvaşça'da kelimenin şekline bakarsak, hemen eski ortak Altayca bir kelime olduğunu anlarız: *tavar* `sö Salz' (Paasonen 1974:167).

Balkanlar'daki Türkler arasında Kunos derleme yaptığıında bu atasözüne rastlamıştı:

-*Yoz do nuza tuz yalat na n.* - `Dem Wildschwein lass ich kein Salz schlecken.'

-*Kız değılsin solmağa, tuz değılsin erimeğe.* - `Madchen, du wurdest nicht um zu verwelken,

Salz, um zergehen.'

-*Piysi tuz yalıyor.* - `Der Truthahn schleckt Salz.' (Kunos 1906).

Türkiye Türkçe'sindeki tuzcu kelimeyi Eski Uygurca kelimesiyle karşılaştırmak istersek, ilginç bir fark var: *tuzcu* `(Konya Ereğlisi): değirmen bekçisi, yani her çuvaldan bir parça un alan adam' - anlamına gelmektedir (Zübeyr-Refet 1932:394).

Etnomüzikolog olan eşim János Sipos'un Türkiye'de derlediği türkülerin birinde tuzun rolü özel olmaktadır:

(Fındık Şahın (70) Malatya, Kekun ile Nezaket Alpay (45) Malatya):

Lay-lah-a il-lallah, aramı uzattılar

Lay-lah-a il-lallah, yarame tuz attılar...

Tuz burada bir ceza verme aracıdır, açık yaraya atılırsa acı vermektedir.

Huri Kaplan (21) ile Hasibe Kaplan (17) Esenyurt, Korkuteli, Mart 1989.

Altın tas içinde kınam ezilsin

Kökyüzünde peştemalım süzölsün

Emsalım kızlar yanı başıma dizilsin.

İstanbul'dan aldım yaprak kınayı

Yakma yenge, yakma tuzsuz kınayı

Akdır ellerim kınanızı istemez (istemem)

Karadır gözlerim sürme istemez (Sipos 1994:79)

Kına yakma geleneğinde tuzlu kına daha değerli, en azından daha pahalı sayılmaktadır.

Kadriye Subakan (31) Acıpayam, Alaattin Şubat 1990.

Deveci deveci

Develeri goşanmış (kuşanmış)

Ref: Gıvgıdı guşak guşanmış

Unu n yok, tuzu n yok

Sana vercek (verecek) kızım yok

Gıvgıdı guşak, guşanmış (Sipos 1995: No270)

Deveciye kızını verme niyetinde bulunmayan bir velinin sözleri arasına tuz da girmiştir.

'Ne unum var ne de tuzum' - der. Macar halk edebiyatında tam bu düşüncenin bir paraleline rastladım. Kalotaszeg (Transilvanya- Rumanya):

Nincsen kenyer, nincsen sö

Ne ekmek var ne de tuz

Felesegem sincsen jö!

İyi olan karım da yok!

Majd lesz kenyer, majd lesz sö

Ekmek olacak, tuz da olacak

Felesegem is lesz jö!

İyi olan karım da olacak!

Halk edebiyatımızda bir başka benzerlik: tuz ve karabiberi de kattığımız şeyin hoş olmasıdır. Örneğin hayatın *tuzu ve biberi* - onun güzellikleri anlamına gelmektedir. Ancak eksikliği de kötü ve tatsız olur. *Tuzsuz* olan şey bizde genellikle hoş olmaz. *Tuzsuz* olan kişi ise gerçekten bir ağır ceza oluyor. Ne güler, ne anlar şakadan. Macarca'da özellikle evlenmemiş ve yaşlı ilerlemiş kadınla ilgili kullanılmaktadır.

Hem halk inancımızda hem geleneklerimizde tuzun rolü besleme ile ilgilidir. Bir sembol olarak refah, iyi bir yaşam, zenginlik, ya da yeni hayatın anlamına da gelebilmektedir. Ancak klasik eski devirden beri Avrupa'da böyle bir anlamda kullanmış olduğuna sık sık rastlanılır. Ekmekle beraber yeni evlilere sunduklarında iyi bir geleceğin dileğini ifade etmektedir. Ayrıca yeni dünyaya gelmiş bir bebeğin yıkamasına hazırladıkları su içine de biraz tuz katılırsa, bebeğe nazar değmez anlamına gelmektedir. Ölülerine anarken Macar halkı genellikle ekmekle biraz tuz ile su sunmaktadır. Yeni eve taşımadan önce giriş kapısının eşığı altına biraz tuz koymuşsa oradaki hayatı daha mutlu olacakmış.

Her ne kadar tuhaf gelirse de Macarlarla Türklerin tuzla ilgili inançlarında da benzerlik var. O da Macarların yurt tutmadan, Karpatlar Havzasına yerleşmeden önce yüzyıllar boyunca Türklerle beraber yaşadıklarından ve ortak bir kültür oluşturdıklarından kaynaklanmaktadır.

Bibliğrafya

Baskakov, N.A. (1967): Russko-karakalpaskij slovar'. Moskva.

Bodrogligeti, A. (1969): A fourteenth century translation of Sa'di's Gulistan. Budapest.

Caferoğlu, A. (1968): Eski Uygur Türkçe'si Sözlüğü. (Türk Dil Kurumu Yayınları 260).

İstanbul.

Clauson, G. (1972): An Etymological Dictionary of Pre-Thirteenth-Century Turkish. Oxford.

Ganiev, F.A. (ed.) (1984): Russko-tatarskij slovar'. Moskva.

Golden, P. (ed.)(2000): The King's dictionary. The Rasulid hexaglot. (Handbuch der

Orientalistik 8:14) Leiden, Boston, Köln.

Kaya, H. (1999): Pir Sultan Abdal. Yaşamı, sanatı, yapıtları. (Türk Kültürü Dizisi) İstanbul.

Kûnos, I. (1906): Rumelisch-Türkische Sprichwörter. Keleti Szemle 7. pp. 66-83.

Kuun, G. (ed.), (1981): Codex Cumanicus. (Budapest Oriental Reprints B1) Budapest. Lessing, F.D. (1960): Mongolian - English Dictionary. Berkeley and Los Angeles.

Paasonen, H. (1974): Tschuwaschisches Wörterverzeichnis. (Studia Uralo- Altaica IV.)

Szeged.

Pöcs E. (1981): Sö. in: Ortutay Gy. (ed.)Magyar Neprajzi Lexikon 4. p. 460. Budapest.

Sipos J. (1994): Török nepzene I. (Mühelytanulmányok a Magyar Zenetörténethez 14.)

Budapest.

Sipos J. (1995): Török nepzene II. (Mühelytanulmányok a Magyar Zenetörténethez 15.)

Budapest.

Zübeyr, H. - Refet, İ. (1932): Anadilden derlemeler. Ankara.